

29.5.2001

האוניברסיטה העברית
הפקולטה למדעי החברה
החוג למדע המדינה

מבוא היסטורי לפוליטיקה בת-זמננו

מרצה: פרופ' ש. אהרונסון
עבודה סמסטריאלית

המשטר הפאשיסטי באיטליה והמשטר הנאצי בגרמניה - השוואה

דובי קנגיסר
0-3581292-4

"ואם תתבוננו באיטליה, שהיא בימה לתמורות שאמרנו והיא שנתנה להן תנופה, תראו שהיא שדה בלי סכר או דייק כלשהו; כי לוא היתה איטליה מוגנת באמצעים נאותים, כמו גרמניה, ספרד וצרפת, השטפון הזה לא היה גורם לתמורות הגדולות שגרם, או שלא היה קורה כאן כלל."

-- ניקולו מאקיאוולי, הנסיך

הפאשיזם באיטליה ובגרמניה יכול להראות, למרבה האירוניה, כניסוי חברתי איום ונורא, שהדגים עד כמה טעה ניקולו מאקיאוולי בחישוביו ותכנוניו. תורתו של מי שנחשב כסנדקו של הפאשיזם, וללא ספק סיפק השראה רבה הן למוסוליני והן להיטלר, הוכחה, בסופו של דבר, כשגויה. השטפון ששטף את איטליה, גלש לגרמניה, הכניע את צרפת והותיר משקעים גם בספרד של פרנקו, נסוג חזרה אל נהר ההיסטוריה, בהשאירו אחריו מיליוני הרוגים, ועולם מצולק לכל רוחבו.

בשיח הישראלי בפרט ובשיח הפוליטי העולמי בכלל, משמש התואר "פאשיסט" כמילת גנאי באופן שאין עליו עוררין. המואשם בפאשיזם יכחיש מיד את ההאשמה וינסה להוכיח באותות ובמופתים כי אינו לוקה בצורת המחשבה הפאשיסטית (והמהדרין יוסיפו וידגימו כיצד דווקא יריביהם הם הפאשיסטים). אך האם באמת ניתן להגדיר את הפאשיזם כתורה אחת ברורה וזהה בכל מקום בו שימשה את השליטים? במאמר זה אראה כיצד ניתן למצוא הבדלים ניכרים בין הפאשיזם של מוסוליני באיטליה, לבין הנאציזם של היטלר בגרמניה.

את השוואתי זו אערוך במספר מישורים: (I) מבחינת האידיאולוגיה המוצהרת של המפלגות. ראשית חוכמה אראה כי אפילו בבסיס הרעיוני נתגלעו חילוקי דעות משמעותיים בין הפיהרר לבין הדוציה, חילוקי דעות שבאו לידי ביטוי מאוחר יותר גם באופן התנהלות המשטר הפאשיסטי בשתי המדינות.

(II) הרקע לעליה לשלטון. במישור זה אדגים כיצד התפתחויות היסטוריות חברתיות וכלכליות שונות הביאו להצלחת המנהיגים הפאשיסטיים בכיבוש השלטון, תוך הסתמכות על טקטיקות שונות ובתמיכתן של קבוצות שונות באוכלוסיה (ותוך זיג-זג בין קבוצות אוכלוסיה שונות בתוך המדינה עצמה).

(III) אופי השלטון. מעת שהתבססו המפלגות הפאשיסטיות כשליטות הבלעדיות, החלו אלו להפעיל את הדוקטרינות שלהן על הציבור והפכו אותן לטוטאליטריות. גם בשלב זה ניתן למצוא

הבדלים ניכרים בין מוסוליני באיטליה לבין היטלר בגרמניה - הבדלים שנבעו משני הסעיפים הקודמים, כמו גם מאישיותם של המנהיגים עצמם. גם סופם השונה של המנהיגים (האחד הודח משלטונו, ברח, נתפס והוצא להורג באופן משפיל, בעוד האחר התאבד בבונקר שלו בעת שחייליו מקיזים את דמם בקרב מאסף חסר סיכוי) נבע מהשוני בין שני המשטרים, כמו גם מהשוני בין שני העמים שחיו תחתם.

הבסיס האידיאולוגי

"...יש תכונות הנראות מידות טובות, אך אם יאמץ אותן הנסיך יביאו לחורבנו; ויש אחרות, הנראות מידות רעות, ואם אותן יאמץ יהיו תוצאותיהן בטחון ושגשוג."

-- ניקולו מאקיאוולי, הנסיך

בראשית דרכה, דגלה המפלגה הפאשיסטית של מוסוליני בגישה שמאלנית רדיקאלית. מצע המפלגה משנת 1919 אינו אלא חזרה על עולם המושגים הסוציאליסטי, "להוציא את העובדה שכל ההצהרות היו תקיפות וקיצוניות יותר"¹. מוסוליני ניסה לפתות את החיילים המשוחררים בתמהיל של סוציאליזם ולאומנות, תוך שהוא מזכיר מצד אחד את תמיכתו במלחמה (בהיותו שותף לאינטרוונציוניסטים), ומצד שני את תמיכת הפאשי בהפגנות, ההתפרעויות והשביתות של מעמד הפועלים בכל הזדמנות שנקרתה בדרכה. גם המפלגה הנאצית נקטה בתחילת דרכה רטוריקה שמאלנית - "מפלגת העובדים הגרמנית הנציונאל-סוציאליסטית" (NSDAP) שילבה, כמו הפאשי האיטלקי, בין גישה לאומנית לבין גישה סוציאליסטית, כפי שמלמד שמה של התנועה. אך נסיונות שתי המפלגות הפאשיסטיות לנתק את מעמד הפועלים מידי המפלגות הסוציאליסטיות תוך הסתמכות על רגשות לאומיים לא זכו להענות. בבחירות 1919 לא זכתה המפלגה הפאשיסטית של מוסוליני בצירים, ובמאי 1920 מספר החברים במפלגה לא עלה על

¹ בן-עמי, שלמה, איטליה: מליברליזם לפאשיזם, (תל-אביב: ההוצאה לאור-משרד הבטחון, 1985), ע' 71.

20,000². גם היטלר הבין עד מהרה כי אין ביכולתה של המפלגה הנאצית לנגוס בקולות המפלגה הסוציאליסטית, והפנה את מרבית משאבי התעמולה של המפלגה כלפי מצביעי הימין³.

שתי המפלגות גם יחד ראו בהצהרות הסוציאליסטיות לא יותר מאשר אמצעי תעמולה נוח, ודרך לרתום למאבקם את כוחו האלקטורלי והפיזי של מעמד הפועלים הרחב. הסוציאליזם שימש את היטלר כדי להשביע את רעבונו של "ההמון הנבער", ופרט להבטחת שלטון האליטה הגזעית "כל שאר הרעיונות שנכללו בדוקטרינה ובתעמולה של הנאצים, לא היו למעשה אלא עניינים לא-מהותיים וכלי-נשק של מסע מדיני מקיאבליסטי"⁴. אין בכך כדי לומר כי להיטלר לא היו מטרות סופיות ברורות. משנתו הגזענית, שכללה את כיבוש מזרח אירופה במסגרת ה"לבנסראוס" - מרחב המחיה - מצד אחד, ואת טיהור גרמניה ואירופה כולה מה"נגע" היהודי וכן שיפור הגזע בדרך של אאוגניקה, מצד שני, נותרה בראש מעייניו בכל עת, וכל האמצעים היו כשרים, לדידו, כדי להוציאה אל הפועל.

לעומת זאת, הזיג-זוג הפוליטי בין ימין לשמאל, בין מעמד הפועלים למעמד הקפיטליסטי, היה בעבור מוסוליני בחזקת דוקטרינה ומטרה בפני עצמה. במאמר שכתב (לכאורה) מוסוליני עצמו עבור האנציקלופדיה האיטלקית תחת הערך "הדוקטרינה של הפאשיזם" (Dottrina del Fascismo), נאמר כי הפאשיזם "דוחה את התאוריות התלאולוגיות לפיהן האנושות תגיע למצב סופי יציב בשלב מסוים של ההיסטוריה. מכך נרמזת הוצאת העצמי אל מחוץ להיסטוריה ולחיים, שהם שינוי והתהוות מתמשכים. מבחינה פוליטית, הפאשיזם מבקש להיות דוקטרינה מציאותית; מעשית, היא שואפת לפתור אך ורק את הבעיות שעולות היסטורית בכוחות עצמן, ושמעצמן מוצאות או מציעות את פתרון-שלהן. כדי לפעול בינות בני-אדם, כמו הפעולה בעולם הטבעי, יש להכנס לתהליך המציאותי ולשלוט בכוחות שכבר פועלים בו"⁵. אך למוסוליני הייתה ללא ספק מטרה סופית ברורה. באחרון בסדרת נאומים ברחבי איטליה, הצהיר מוסוליני באודין כי "התוכנית שלנו היא פשוטה: אנו רוצים לשלוט באיטליה. הם מבקשים מאיתנו תוכניות, אך מאלו יש כבר די והותר בין כה וכה"⁶.

² שם, ע' 73.

³ ברכר, קרל דיטריך, **הדיקטטורה הגרמנית**, (תל-אביב: עם-עובד, תשמ"ז), עמ' 267-268.

⁴ שם, עמ' 265-266.

⁵ Mussolini, Benito, "The Doctrine of Fascism," in Michael J. Oakeshott, **The Social and Political Doctrines of Contemporary Europe**, (Cambridge: Cambridge University Press, 1939). Reproduced at <http://www.fmarion.edu/~dryoung/Doctrine_of_Fascism.htm>.

⁶ --, **Explorations in Politics**. <<http://interzone.com/~cheung/SUM.dir/polit7.html>>; Johnson, Paul. **Mussolini**. <<http://159.191.39.100/lincoln/Teachers/Curry/web/MussolinibyJohnson.htm>>.

השוני החשוב ביותר בין האידיאולוגיה הפאשיסטית לזו הנאצית, שוני שמטיל צל גדול של ספק על עצם הכללת שני המשטרים הללו תחת מטריה אחת, הוא היחס אל המשולש מפלגה-מדינה-עם. הפאשיזם האיטלקי ראה במדינה כמרכז המהות האנושית. "המדינה היא ... האמצעי הטוב, היחידי, למימוש הצרכים החומריים של האדם"⁷, וכן "הפאשיזם מאשר מחדש את היות המדינה המציאות היחידה עבור הפרט. ... על כן, עבור הפאשיסט, הכל בתוך המדינה, ודבר, אנושי או רוחני, אינו מתקיים, קל וחומר אינו בעל ערך, מחוץ למדינה..."

"אין זאת האומה שיוצרת את המדינה, כפי שטוענת הגישה הנאטורליסטית הישנה ששימשה בסיס לתאוריות פוליטיות של מדינות הלאום במאה ה-19. אלא שהאומה נוצרת על-ידי המדינה, אשר נותנת לעם, המודע לאחדות המוסרית שלו, רצון, ומכאן - קיום אפקטיבי. זכותה של אומה לחרות נעוצה לא בתודעה אידיאלית וספרותית של היות עצמה, ועוד פחות מכך מקבלת פחות או יותר בלתי-מודעת של מצב דה-פקטו, אלא מהתודעה הפעילה, מרצון פוליטי פעיל ונכון להוכיח את זכויותיו הוא; רוצה לומר, ממדינה שהינה כבר מתהווה. המדינה, למעשה, כרצון המוסרי האוניברסלי, היא בוראת הזכות"⁸.

לעומת גישה זו, בולט הדגש ששמה האידיאולוגיה הנאצית על העם (volk), ולא על המדינה. קרל שמיידט אפיין את האידיאולוגיה הנאצית על ארבע חוליות, לפי סדר יורד של חשיבות: המנהיג - התנועה - העם - המדינה⁹. כך התאפשר לחלק גדול מהמנהיגות הנאצית (כולל היטלר עצמו!) לנבוע לא מתוך גרמניה ה"קאנונית", אלא מתוך אזורי הספר והשוליים, מארצות חוץ, ומ"גרמניה רבתי"¹⁰. קצרה היריעה מלתת הסבר לגורמים הסוציולוגיים, הפוליטיים והכלכליים שהביאו להתפתחותו של הבדל ניכר זה בין שני המשטרים, אך אין ספק כי אחד הגורמים הבולטים לכך היא המסורת הגזענית שהתקיימה בגרמניה, ושפותחה לקיצונית מאין כמוה על-ידי היטלר.

המשטר הפאשיסטי באיטליה, הגם שלא חסך באלימות, מעולם לא היה משטר גזעני. למעשה, מוסוליני פסל, בראשית דרכו, את הנאציזם, והגדירו כ"100 אחוז גזענות: נגד כל דבר וכל אחד: אתמול כנגד התרבות הנוצרית, היום כנגד התרבות הלטינית, מחר, מי יודע, נגד התרבות של העולם כולו"¹¹. אך ככל שנקף הזמן, מוסוליני, שבתחילה היה המוביל, החל חוסה תחת צילו של היטלר ושל המעצמה הנאצית הגרמנית. ב-1938 קבע מוסוליני חוקי גזע באיטליה, אך הציבור האיטלקי, בעיקר בהשפעת הכנסיה הקתולית, סירב לעסוק בטיהור אתני באותה התלהבות בה

⁷ בן עמי, שם, ע' 46.

⁸Mussolini, Benito. *op. cit.*

⁹ ברכר, שם, ע' 341.

¹⁰ שם, ע' 401.

¹¹Britannica.com, **Fascism - The Italian Experience.**

<<http://www.britannica.com/eb/article?eu=127635&tocid=66538>>

עשו זאת הגרמנים¹². גם המשטר הפאשיסטי עצמו נטה שלא לאכוף את חוקי הגזע, ויהודים שהגיעו לאזורי חסות איטלקיים היו יחסית בטוחים תחת שלטון זה. המשטר הנאצי, לעומת זאת, התבסס מראשיתו על רעיונות גזעניים - אלו היו הכוח המוביל, כמו גם נקודת משיכה חשובה להמונים, והם היו גם המטרה הסופית של המשטר - אירופה נקיה מהגזעים הנחותים ביותר, ושלטון ארי על הגזעים הנותרים. הרעיונות הללו, שבאו לידי ביטוי בחוקי הגזע שניפק השלטון הנאצי באופן הולך וגובר ככל שנקפו השנים, עד ליצירת "הפתרון הסופי" של בעיית היהודים, לא נוצרו יש מאין. האנטישמיות בפרט והזנופוביה בכלל היו נפוצים בחברה הגרמנית מזה זמן רב. כבר באמצע המאה ה-19 זכתה האנטישמיות ללבוש חדש, משננטשה האנטישמיות הדתית, זו שקיוותה לחנך מחדש את היהודים ולהפכם לגורמים חיוביים בחברה. בלבושה החדש הייתה האנטישמיות מבוססת על רעיונות ביולוגיים - הדארוויניזם החברתי הפך את היהודים לגזע קלוקל שמוזהם את סביבתו הגנטית, ועל כן יש להפטר ממנו באלימות. מגישה זו גם נבע כי אסור לה למדינה להגן על החלש, שכן בכך היא פוגעת, כביכול, בתהליך האבולוציה הטבעי, ומחלישה את החזקים והראויים לשלוט. רעיונות אלו, שהועלו על-ידי אישים כגון ויהלם מר ואויגן דירינג מצאו אוזן קשבת בקרב הגרמנים, ובעיקר אצל אדולף היטלר, שאימץ את רעיונותיהם והתבסס עליהם בעיצוב תורת הגזע שלו¹³.

הרקע לעלייה לשלטון

"דווקא אלה אשר חלקו של המזל היה קטן יותר בעלייתם לשלטון, דווקא

הם החזיקו מעמד זמן רב יותר."

-- ניקולו מאקיאווולי, הנסיך

המפלגה הפאשיסטית והמפלגה הנאצית לא פעלו בתוך ואקום. תהליכים חברתיים כלכליים ופוליטיים הובילו אל ואפשרו את עלייתן לשלטון. בחלק זה אבחן בקצרה את התהליכים הללו. הן גרמניה והן איטליה יצאו כשהן מצולקות וממורמרות ממלחמת העולם הראשונה. עבור איטליה, עצם הכניסה למלחמה ב-1915 הייתה במחלוקת. מצד אחד עמדו האינטרוונציוניסטים,

¹²BBC, **Modern World History: Fascism in Italy**.
<<http://www.bbc.co.uk/education/modern/fascism/fascihtm.htm>>

¹³ ברכר, שם, עמ' 20-22.

שקראו להשתלבות במלחמה כבר זמן מה לפני תאריך הצטרפותה. ביניהם היו הלאומנים, הסינדיקליסטים, וכן מוסוליני ואנשיו, שאיימו כי אם לא תצא איטליה למלחמה בחוץ, הרי שהיא תעמוד בפני מלחמה מבפנים. מנגד עמדו הסוציאליסטים וחלק מהקתולים השמרניים, שראו בכניסה למלחמה סיכון מיותר. הסוציאליסטים אף המשיכו בהתנגדותם לכל אורך המלחמה בהצהירם כי "הבורגנות תלחם את מלחמתה בעצמה"¹⁴. ביניהם נותרה המנהיגות הליברלית שניסתה לאזן בין חוסר-רצונה להכנס למלחמה מיותרת, לבין האיום מימין במהפכה ובמלחמת אזרחים, ולבסוף נגררה אחרי הרטוריקה הלאומנית, וחתמה על חוזה לונדון.¹⁵

אך ההתנגדות והשסעים מבית לא חדלו עם תחילת המלחמה. הסוציאליסטים המשיכו למחות ולארגן מהומות ברחבי איטליה, תוך הסתמכותם על התדרדרות הכלכלה כתוצאה מהמלחמה. תגובת הימין לא אחרה לבוא, ובעקבות תבוסתה של איטליה בקרב קפורטו, הואשם השמאל האיטלקי בבגידה ובהיותו "גיס חמישי". גם עם התפוררותה של אוסטריה ונצחונה של איטליה לא יכלה זאת לנוח על זרי הדפנה. אנשי הימין גילו כי השטחים שהובטחו לאיטליה בחוזה לונדון לא תאמו את ציפיותיהם ואת התגמול הראוי עבור הכמות העצומה של אבידות בקרב. כאשר תושבי פיומה, שלא נכללה בשטחים שהובטחו לאיטליה, הכריזו על סיפוח עצמי של העיר לאיטליה, בניגוד לרצונה של ממשלת איטליה עצמה, קפצו תומכי הימין על המציאה וניצלו את פיומה כקרח קפיצה לדרישות התפשטות מופרזות, בשם הלאומיות האיטלקית. המציאות האפורה, אל מול החלומות הנשגבים של הלאומנים באיטליה, הפכה את הנצחון במלחמה ללא יותר מאשר "נצחון נכה"¹⁶.

בדומה לתגובות לאחר התבוסה האיטלקית, הואשם השמאל הגרמני בתבוסה. אגדת נעימת הסכין התפשטה במהירות לאחר כניעת גרמניה. הדמוקרטיה, שבין כה וכה לא התקבלה בשמחה על-ידי הגרמנים המנוצחים, הפכה למוקד למרמור לאורך זמן, ונחשבה "יבוא מערבי" ובזוי¹⁷. למרות הגישה האנטי-דמוקרטית שהייתה נפוצה בגרמניה, בחרו המפלגות הדמוקרטיות לנהוג ביריביהן בסובלנות אין-קץ, וראו בכך התנהגות נאותה למדינת חוק ליברלית.¹⁸

אי-הסתגלותה של האומה הגרמנית לדמוקרטיה, הביאה לתפקוד לקוי של השלטונות ושל הפרלמנט. הימין שאף להפוך את מוסד הנשיאות ל"קיסרות חלופית" בדרך של הענקת סמכויות נרחבות. המפלגות עצמן לא הצליחו להחזיק מעמד אל מול מאבקים מתמידים בין השקפות

¹⁴ בן עמי, שם, ע' 49.

¹⁵ שם, עמ' 49-54.

¹⁶ שם.

¹⁷ ברכר, שם, ע' 49.

¹⁸ שם, ע' 67.

ואינטרסים שהמחזיקים בהם לא הסכימו לכל פשרה או לשיתוף פעולה. ומחוץ למוסדות השלטון, התאגדו קבוצות מיליטניות, תורות אוטוריטריות מצאו אחיזה בקרב חלקים נרחבים באוכלוסיה, והמעמד הבינוני נטה לרדיקליזציה עקב האיום הכלכלי-חברתי בו היה נתון. גם קציני הצבא סרבו לתת אמון במשטר הדמוקרטי, לאחר שהתחנכו על-ידי שלטונו של הקיסר¹⁹.

גם הכלכלה בשתי המדינות הייתה נתונה במשבר בשנים שלפני עליית המפלגות הפאשיסטיות. בשנת '32, בשלהי המשבר הכלכלי העולמי, היו בגרמניה למעלה מ-6 מליון מובטלים. מול ההקצנה של מעמד הפועלים שמאלה, פנו בני המעמד הבינוני אל הימין, והמרוויחה הגדולה הייתה מפלגת הימין הקיצונית ביותר²⁰. באיטליה של מלחמת העולם הראשונה, כאמור, השתוללה אינפלציה שפגעה קשות במעמד הפועלים, ומן הצד השני - סייעה המלחמה לחיזוק המגמה הריכוזית של הכלכלה האיטלקית, והחברות והבנקים הגדולים השתלטו עליה באופן מוחלט²¹. כוחם של הסוציאליסטים הלך וגבר בשנים 1918-1920, ובסוף תקופה זו מנתה ההתאגדות המקצועית הסוציאליסטית כ-2 מליון חברים, בנוסף ללמעלה ממליון החברים באיגודים המקצועיים הקתוליים. לאור זאת, ולאור סדרה של שביתות אלימות בצפון איטליה בשנת 1919, גבר חששם את התעשיינים, שפנו לימין לישועה, לאחר שלא מצאו את זאת במדינה הליברלית²². מוסוליני, שזיהה את ההזדמנות לרווח פוליטי, ולאחר שנואש מנגיסה בציבור הסוציאליסטי, השלים בסוף 1920 את המפנה של התנועה הפאשיסטית לימין²³.

אך חוסר היציבות הזה לא הספיק כדי להעלות את המפלגות הפאשיסטיות לשלטון. כאן ניתן לראות את ההבדלים בין גישתו המחוספסת והפשטנית של מוסוליני לבין תחכומו של היטלר. בעוד שבסוף 1921 הוגדרה המפלגה הפאשיסטית במצעה כ"תנועה דמוקרטית לאומית, המבוססת על הסינדיקאט", וזאת מתוך הבנתו של מוסוליני כי "מי שימסור לידיו את השלטון בסופו של דבר, צריך להיות המלך ואולי אף הפוליטיקאים הוותיקים"²⁴, הרי שבשנת 1922, כשראה כיצד בסיס התמיכה שלו הולך ונעלם עקב החלשות האיום הסוציאליסטי²⁵, איים מוסוליני בהפיכה מדינית, אם לא ינתן בידיו השלטון. "המצעד על רומא" היה תצוגת כוח של המפלגה הפאשיסטית, עת 25,000 אנשי "החולצות השחורות" הפגינו ברחבי הבירה האיטלקית. המלך עימנואל השלישי, במקום לאשר לפרלמנט להורות לצבא למחוץ את הכוחות הפאשיסטיים,

¹⁹ שם.

²⁰ שם, עמ' 247-248.

²¹ בן עמי, שם, עמ' 49-52.

²² שם, עמ' 59-60.

²³ שם, עמ' 73-74.

²⁴ שם, עמ' 77-78.

²⁵ Griffin, Roger, *Fascism*. <<http://www.brookes.ac.uk/schools/humanities/staff/FAEERG2.htm>>.

העדיף דווקא להזמין את מוסוליני להרכיב ממשלה. בשנת 1925, בעקבות הרצחו של חבר הפרלמנט הסוציאליסט ג'יאקומו מאטאוטי בידי החולצות השחורות, הצליח מוסוליני להעביר לידיו סמכויות דיקטטוריות, והחל מבסס את שלטונו.

לעומת גישתו הישירה של מוסוליני, תוכניתו של היטלר מתבלטת כחלקלקה ומתוחכמת במיוחד. בעוד שראשי הממשלות בגרמניה נהגו לפזר את הפרלמנט כלאחר יד, מבלי להתקל בהתנגדות מצד הנשיא הינדנבורג, הצליחה התנועה הנאצית לצבור תאוצה ולהגדיל את כוחה עשרות מונים. תוך רטוריקה של "מהפכה חוקתית", הצליח היטלר לצאת ממשבר כלכלי ואלקטורלי שפקד את המפלגה, ולהשיג יותר משליש מכלל הקולות בבחירות בשנת 1933. חשוב מכך, על ידי שכנוע הגורמים השונים בפוליטיקה הגרמנית בכוונותיו החוקיות, כמו גם מתוך חוסר ראיית הנולד של פוליטיקאים גרמנים אחרים, הצליח היטלר לקבל לידיו את ראשות הממשלה, כמנהיג המפלגה הגדולה ביותר בפרלמנט. אך גם בשלב זה לא נטש היטלר את רעיון המהפכה החוקתית. תוך ניצול חורים בחוקה, וגם תוך ניפוצה של אותה חוקה במסווה של פעולות חוקיות, השיג לעצמו היטלר, תוך ארבעה שבועות בלבד מתחילת כהונתו כקנצלר, את הבסיס שאפשר לו ולמפלגתו לשלוט כמעט ללא מעצורים בחיים הציבוריים בגרמניה²⁶. מיד לאחר מכן החל בתהליך ה"גלייכשלטונג" (התאמה לקו המפלגה), דרכו השיג שליטה מוחלטת בכל שדרות החיים בגרמניה.

²⁶ ברכר, שם, עמ' 281-287.

אופי השלטון

"כשהוא כובש מדינה, על הכובש לשקול את כל מעשי האכזריות שהוא נצרך לעשות, ולעשותם כולם בשטף אחד ומיד, למען לא יוצרך לחזור עליהם חדשים לבקרים, ובשביל שיוכל לרכוש את לב האזרחים ואת אמונם, אם יפעל לטובתם ולא יחדש את מעשי האכזריות שבכורח הנסיבות עשה בתחילה."

-- ניקולו מאקיאוולי, הנסיך

גם כאשר הגיעו שתי המפלגות לשלטון, בחרו לפעול בדרכים שונות. הבדלים אלו בפעולותיהן של המפלגות, נעוצים בחלקם במטרות אותן ניסו להשיג, ובחלקם באישיותם של מנהיגי המפלגות עצמם.

מבחינת השימוש באלימות ובטרור, מעניין לציין כי עצותיו של מאקיאוולי כשלו. מוסוליני החל את דרכו לשלטון ברעש רב ותוך אלימות גואה. אך בעוד שהרטוריקה שלו נותרה אלימה לכל אורך שלטונו, הרי שהטרור דעך והפך לאלמנט משני במשטר הפשיסטי. "הכלי העיקרי לפאשיסטיזציה (הפיכה לפאשיסטים) של ההמונים וליצירת האדם הפאשיסטי החדש, לא היה תעמולה, צנזורה, חינוך או טרור, או אפילו הארגונים הפאשיסטיים הצבאיים והחברתיים הגדולים"²⁷. בין כה וכה לא עמד העם במאת האחוזים מאחרי הדוצ'ה, ולא שש להקריב את חייו למען השלטון²⁸.

זאת לעומת שלטונו האלים עד מאוד של היטלר - לא רק כלפי קבוצות נרדפות בשל גזען או בשל נטייתן המינית. גם מתנגדי המשטר נרדפו עד חורמה, והמשטר הנאצי השליט טרור על הגרמנים כדי להרתיעם מפני מחשבות כפירה כלפי המשטר. גם התעמולה הנרחבת והמתוחכמת שהפעיל המשטר לא נפלה על אוזניים ערלות. דומה כי אנשי הרוח הגרמניים רק חיכו להזדמנות להשתעבד ברוחם ובגופם לשליט החזק, וה"גלייכשלטונג" מרצון של חיי הרוח הגרמניים הושלם תוך חודשים מספר²⁹. מערכת מסועפת של תעמולה פעלה בכל התחומים עד כי לגרמנים לא נותרה ברירה אלא להכנע לחינוך מחדש³⁰. לעומת נאומיו המגוחכים של מוסוליני בפיאצה, הפעיל השלטון הנאצי את המדיה המודרנית לצרכיו, ואף כי לא סגר את העיתונים, מסיבות של תדמית, הרי שעורכיהם ידעו היטב היכן עובר הקו בין המותר לאסור, ולמעשה היו גרסא נוספת של עיתוני

²⁷Griffin, Roger, *op. cit.*

²⁸ בן עמי, שם, עמ' 109-110.

²⁹ ברכר, שם, ע' 364.

³⁰ שם, ע' 373.

המפלגה³¹. מוסדות הלימוד בגרמניה גם הם עברו רפורמה מקפת כדי לשרת את מטרות המשטר, ומעבר להם נוספו מערכות חינוך עליונות, אליטיסטיות, שנועדו להכשיר את הדור הבא של המנהיגות הנאצית³².

דווקא המשטר הנאצי, שחדר לחיי נתיניו בצורה בוטה כל-כך, הצליח לשמר את עצמו מבפנים עד לרגעיו האחרונים. רק התבוסה הצבאית הביאה לנפילת המשטר. מוסוליני, לעומת זאת, הודח משלטונו זמן רב לפני סוף המלחמה, וזכה להיתלות במהופך בפיאצאלה לורטו במילנו, שם זכה לבוז אחרון ממי שהיו זמן קצר לפני כן בחזקת נתיניו הנאמנים.

סיכום

"לכן הנסיכים האלה אצלו אשר שנים רבות החזיקו בנסיכויותיהם אל להם להאשים את תהפוכות המזל, על שאיבדו אותן אחרי כן, אלא יאשימו רק את רשלנותם; כי מאחר שבעתות שלווה מעולם לא עלתה בהם מחשבה שהדברים עלולים להשתנות ... וכאשר הנה באו עתות משבר, כל דאגתם היתה כיצד לברוח, לא כיצד להתגונן ... והרי רק אמצעי הגנה מסוימים הם הטובים, הם הבטוחים, הם בני-הקיימא -- האמצעים התלויים בך עצמך ובכשרונותיך."

-- ניקולו מאקיאוולי, הנסיך

הנה כי כן, כך דאג מאקיאוולי להסיר אחריות מעל עצמו בכל הנוגע לעצותיו, והטיל את האשמה לכישלון ביצוען על המבצע. הניסוי החברתי הרצחני של הפאשיזם והנאציזם באירופה בשנות ה-20, ה-30 וה-40 של המאה הקודמת הביא, בסופו של דבר, רק לקטל ולהשחתה. שני המשטרים, האיטלקי והגרמני, הושפעו בצורה מכרעת מאופיים של מנהיגיהם, ועל כן הנסיון להחליט האם יש לכלול את שני המשטרים תחת מטריה אחת, או שההבדלים מספיקים כדי להכריז עליהם כשני מינים נפרדים, גם אם בני אותה משפחה, הוא מורכב, ולא יוכל לבוא לידי מיצוי במסגרת זו. אך דומני כי מן ההשוואה לעיל, ובעיקר על-פי האידיאולוגיה המוצהרת והבאתה לידי ביטוי באופן העלייה לשלטון ובהשלטת המשטר הטוטאליטרי, ניתן להבחין בהבדלים ניכרים בין הפאשיזם לנאציזם, שראוי להדגישם כדי להבחין בין שני המשטרים הללו.

³¹ שם, ע' 374.

³² שם, עמ' 381-388.

הרעיונות המשותפים לפאשיזם ולנאציזם, וגם הרעיונות היחודיים לכל אחת מהדוקטרינות הללו, עדיין פושים בעולמנו כיום, ומהווים איום בלתי פוסק על דרך החיים הדמוקרטית. הרצון הטבעי של האדם להשלט³³ עדיין עומד לנו לרועץ בנסיון המתמשך שלנו להקים חברה אנושית הגונה, ליברלית ושומרת חוק. גם הדוגלים בתורת הגזע וגם הסוגדים למדינה, לשמחתנו, הובסו במלחמה שהם עצמם יצרו. אך תבוסה זו אינה מספיקה כשלעצמה. חובה על המדינות הדמוקרטיות להמשיך ולהזכיר את זוועות המשטר הנאצי ואת אלימותו (בתחילה) ואומללותו (בסופו) של המשטר הפאשיסטי, כדי להסיר כל ספק מלבבם של בני האדם כי רעיון "האיש החזק" אינו יכול להוות פתרון אמיתי לבעיות השעה, וכי הפתרון נעוץ אך ורק בהדברות בין חלקי האוכלוסיה והשגת הסדרים בדרך של פשרה והסכמה.

³³Somit, Albert, **Darwinism, Dominance, and Democracy: The Biological Bases of Authoritarianism**, (Westport, Conn.: Preager, 1997).

ביבליוגרפיה

בן עמי, שלמה. **איטליה: מליברליזם לפאשיזם**. תל-אביב: ההוצאה לאור-משרד הבטחון, 1985.
 ברכר, קרל דיטריך. **הדיקטטורה הגרמנית**. תל-אביב: עם-עובד, תשמ"ז.
 מאקיאווולי, ניקולו. **הנסיך**. תל-אביב: זמורה ביתן, 1988.

--. **Explorations in Politics**. <<http://interzone.com/~cheung/SUM.dir/polit7.html>>.

Britannica.com. **Fascism - The Italian Experience**.

<<http://www.britannica.com/eb/article?eu=127635&tocid=66538>>.

BBC. **Modern World History: Fascism in Italy**.

<<http://www.bbc.co.uk/education/modern/fascism/fascihtm.htm>>.

Griffin, Roger. **Fascism**. <<http://www.brookes.ac.uk/schools/humanities/staff/FAEERG2.htm>>.

Johnson, Paul. **Mussolini**.

<<http://159.191.39.100/lincoln/Teachers/Curry/web/MussolinibyJohnson.htm>>.

Mussolini, Benito. "The Doctrine of Fascism." in Michael J. Oakeshott, **The Social and Political Doctrines of Contemporary Europe**. Cambridge: Cambridge University Press, 1939. Reproduced at <http://www.fmarion.edu/~dryoung/Doctrine_of_Fascism.htm>.

Somit, Albert. **Darwinism, Dominance, and Democracy: The Biological Bases of Authoritarianism**. Westport, Conn.: Preager, 1997.